УДК 821.161.2-31.09

ТРАНСФОРМАЦІЯ АВТОРСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО СВІТУ І ПЕРСОНАЖНОЇ СФЕРИ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ У ВІРШАХ ХХ СТ.

Закутна І.О., здобувач

Запорізький національний університет

У статті визначено індивідуально-авторські й типологічні аспекти художнього світу й персонажної сфери в українських історичних романах у віршах "Тарас Трясило" В.Сосюри, "Скелька" І.Багряного, "Маруся Чурай" і "Берестечко" Л.Костенко, "Чисте Поле" Л.Горлача.

Ключові слова: історичний роман у віршах, авторський світ, трансформація, персонаж, психоаналіз, типологія.

Закутна И.А. ТРАНСФОРМАЦИЯ АВТОРСКОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРА И ПЕРСОНАЖНОЙ СФЕРЫ В ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНАХ В СТИХАХ ХХ СТ. / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье определены индивидуально-авторские и типологические аспекты художественного мира и персонажной сферы в украинских исторических романах в стихах "Тарас Трясило" В.Сосюры, "Скелька" И.Багряного, "Маруся Чурай" и "Берестечко" Л.Костенко, "Чистое Поле" Л.Горлача.

Ключевые слова:исторический роман в стихах, авторский мир, трансформация, персонаж, психоанализ, типология.

Zakutna I.O. TRANSFORMATION OF THE AUTHOR'S ARTISTIC WORLD AND CHARACTER SPHERES IN HISTORICAL NOVEL'S IN VERSE OF THE XX ST. / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article defines the individually-author's and typological aspects of the artistic world and character spheres in the Ukrainian historical novels in verse "Taras Tryasilo" by V.Sosyura, "Skelka" by I.Bagryany, "Marousia Churai" and "Berestechko" by L.Kostenko, "Chiste Pole" by L.Gorlach.

Key words: historical novel in verse, the author's world, transformation, character, psychoanalysis, typology.

Українські історичні романи у віршах ХХ ст. важко втиснути в рамки однієї стильової тенденції – епіко-реалістичної чи лірико-неоромантичної. У творах різною мірою долучено елементи різних дискурсів, що утворили синкретизм як стильову домінанту. Їхній аналіз доповнить картину дослідження доробку українського письменства, складного і розмаїтого літературного процесу, окреслить нові грані художності в поетичній інтерпретації історії.

Актуальною є потреба у перегляді методологічних засад висвітлення історії української літератури ХХ ст., у трактуванні інтересу поетів до історичної тематики, їхніх змушених адаптувань до вимог ідеології з більшими чи меншими художніми втратами і проявів опозиційності, інтенсивних пошуків нових мистецьких форм.

Можна обґрунтовано твердити, що позначені розширюванням філософських і художньо-естетичних обріїв історичні романи у віршах задовольняли духовні й інтелектуальні запити читачів, які намагалися усвідомити минуле з точку зору сьогодення. Історичний роман у віршах Л.Костенко "Маруся Чурай" (1979) відзначено Шевченківською премією (1987), високі художні цінності мають "Тарас Трясило" (1925) В.Сосюри, "Скелька" (1928) І.Багряного, "Чисте Поле" (1990) Л.Горлача, "Берестечко" (1999) Л.Костенко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що на ці твори літературознавці реагували журнальними та газетними рецензіями, статтями, оглядами, в яких висвітлювали проблематику, системи образів, елементи поетики. Належне з'ясування художніх аспектів історичного роману у віршах "Маруся Чурай" Л.Костенко мають монографії В.Брюховецького [1] і Г.Клочека [2] про творчість поетеси. І все ж особливості трансформації авторського художнього світу і персонажної сфери в історичних романах у віршах ХХ ст. досі системно не досліджені.

Мета статті полягає у визначенні традиційних і новаторських індивідуально-авторських і типологічних рис творів із застосуванням підходів герменевтики, компаративістики, психоаналітики. Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких завдань: виявити своєрідність шляхів і засобів художньої інтерпретації історичних подій і осіб; з'ясувати співвідношення художньої трансформації і наукової достовірності; встановити художньо-образні парадигми авторського пошуку; виявити засоби психологізації суб'єктивного світу особистості, зміни оповідача, поєднання різних пластів оповіді.

У романі В.Сосюри "Тарас Трясило" головний романтичний образ набуває квапливої приблизності реалістичних рис у змалюванні еволюції приниженої, зневаженої особи до універсальної особистості, у "густому", щедро деталізованому портретно-подієвому живописанні зі значними дозами ліризму й ідеологемного пафосу.

У дусі ліворевалюційного трактування історії В.Сосюра намагався творити персонажну сферу, розкриваючи життя різних прошарків козацького січового товариства, показуючи зверхність старшини над сіромою, що яскраво видно на відтворенні зовнішності козаків: "Одні – невмиті, босі й голі / на смерть ідуть за п'ятака. / А другі – ситі та пузаті" [3, 156].

Незважаючи на симпатії автора до запорожців, він не ідеалізує соціальні відносини, які склалися на Січі. За наявності певних демократичних і республіканських традицій тут ще далеко було до громадського спокою і миру. Акцентуючи соціальні риси персонажів, поет доводить, що верховодила козацька старшина на чолі з кошовим отаманом.

Знаковість образу головного героя у формуванні характеру бунтівника, захисника убогих, поневолених. Тарас розуміє, що рядовий козак не може протидіяти старшині і, щоб повести січове товариство за собою, він повинен здобути довіру побратимів.

Нанизуючись один на один, факти складають, так би мовити, кістяк художнього життєпису Трясила. Значне місце у цьому посідає художній домисел. Ним В.Сосюра в основному заповнює прогалини фактографічного матеріалу. Діалоги, епізоди, сюжетні ситуації в поемі вимишлені.

Чільне місце в романі посідає зображення мужності простолюду як головної і рушійної сили в козацько-селянському повстанні: "Знову лізуть, як чорти, на бій… / Мчить за ворогом голота… / То повстанці за панами / в місто дружно загули" [3, 190].

Не оминає художньою увагою В.Сосюра й долі дівчат і жінок, показуючи їхнє життя в татарському полоні на образі й вчинках Марини. В авторському відступі поет намагається простити її за втрату гідності: "Ну і нехай. Кому це миле? / Ще не такі дурні були. / Усіх однаково дурили / попи і ксьондзи, і мулли" [3, 154].

Дівчина закохується в татарина і одружується з ним. Авторське коментування цієї колізії однозначне: "Де це видко? / Любов, звичайно, не така" [3, 171].

У романі І.Багряного "Скелька" винятково продуктивну функцію виконує акцентування історії духу, духовної величі людини та її принижень і зганьблення.

Оновлені й переосмислені романтичні традиції в романі "Скелька" є тією основою, на якій, образно кажучи, вигаптувані художні образи головних героїв. Романтичний сюжет (боротьба кріпацтва і одна з її внутрішніх пружин – інтимний трикутник Данило – Мар'яна – ігумен) вирішено у неоромантичному ключі з елементами символізму й екзистенціалізму.

У ґендерному дискурсі кохання Мар'яни й Данила – це духовне піднесення, постійна дума про свого обранця і переживання за нього: "Мар'яна думає... Печаль свою несе. / У неї біль, як цвях – тупий, глибокий. / Їй тільки б Данила – та й усе. / Помолиться вона, щоб був живий – і все, / І не забуде хай Мар'яну чорнооку" [4, 41].

Високодуховне почуття зазнає неймовірних випробувань, набуває драматичного пафосу, збагачення аксіологічно-особистісних факторів психологізму: "Ой, не спроста її журба взяла. / І серце так одразу защеміло". Бо полум'я її кохання намагається пригасити ігумен: "Просив, велів: " – Прийди!" / І… не пішла. Накликала біди, / І ось з тих днів він не дає спокою" [4, 47].

Антидуховна облудність ігумена і ченців переростала в найбільше зло для людей, яке полягало в тому, що апетити проводу монастиря все росли: захоплюючи різними неправдами кріпацькі землі, щороку накладали більші податки на кріпаків, змушували працювати для монастиря. Але вершком цих дій була вимога, щоб з села приходили й молоді дівчата (отроковиці) працювати до монастиря, прибирати в покоях ченців та ігумена.

Своїми духовними, морально-поведінковими якостями російські священники монастиря протистоять одвічним, властивим для цього суспільного стану ознакам, демонструючи негативні, навіть потворні прояви брутальності, сексуальних утіх.

Зіштовхуючи в образотворенні красиве й потворне, добро і зло, духовне й антидуховне, І.Багряний інтерпретував віру в перемогу людської гідності.

Образ Марусі Чурай – ідейно-художня домінанта роману Л.Костенко. Авторка відтворює соціально-історичний характер трагічного в житті Марусі, висвітлює її етичний максималізм. Духовний родовід героїні поетеса вбачає в героїчних сторінках історії. Її образ у романі починається з тієї відправної точки, на якій він завершується в пісні. Психологічно вмотивувавши вчинок героїні, Л. Костенко бачить в ній не вбивцю, а жертву зради. "Сповідь" побудована як ліричний монолог, як "суд над судом". У ній виразно відбилося прагнення героїні збагнути час і очиститися духовно.

Особисту трагедію піснетворки Л.Костенко розгорнула на широкому суспільному тлі життя України середини XVII ст.

Легенда залишила автору драматичний, хоча не такий вже насичений подіями сюжет – Маруся Чурай, що кохала й прославляла в піснях свого милого, козака Грицька Бобренка (легенда ім'я зберегла, а у списках Полтавського полку такого Гриця не виявлено), приголомшена зрадою отруїла відступника, сама ж і розкрилася, оплакуючи померлого, в тому, що скоїла. Полтавський суд покарав дівчину до страти, але універсалом Богдана Хмельницького (посеред відомих не зберігся) їй було даровано життя.

Г.Клочек аргументовано довів, що в романі "Маруся Чурай" "всі персонажі немовби поділені на дві групи за одним критерієм. Цей критерій – ставлення до Марусі Чурай" [2, 270].

Потрібно уточнити: ставлення до пісні Марусі Чурай. З одного боку – позиція Богдана Хмельницького: "Таку співачку покарать на горло, – / та це ж не що, а пісню задушить!", самої авторки: "Пісень немає – і мене нема", мужній вчинок молодого козака Леська Черкеса, який, прорвавшись крізь охорону та суддів, ударив шаблею по столу, й експресивний "вибух" на суді обозного Полтавського полку Івана Іскри: "Ця дівчина не просто так Маруся. / Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа. / Коли в похід виходила батава, – / Її піснями плакала Полтава. / Що нам було потрібно на війні? / Шаблі, знамена і її пісні" [5, 23]. І опозиція духовного банкрута чиновника Семена Горбаня: "При чому тут пісні?", намагання розлучниці старої Бобренчихи принизити чи й заперечити Марусин талант: "Це щось для дівки, синку, височенько. / Не вірю, щоб складала це вона".

У "ряд прихильників, оборонців" Г.Клочек поставив прибулого запорожця, полковника Пушкаря, Івана Іскру. "Завершує цей ряд портретів справжніх лицарів України образ самого Богдана Хмельницького" [2, 274].

У другій групі для дослідника "особливо помітні ті… хто цілком свідомо залишився стояти осторонь від доленосних для народу змагань" [2, 275 - 276]. Він звертає інтерпретаційну увагу на полтавського багача Вишняка – "людину, у вищій мірі безпринципну, здатну пристосовуватися до будь-яких обставин, аби вони тільки були вигідні особисто йому" [2, 276]. Значно проникливіше характеризує Г.Клочек "прекрасно виписаний тип чиновника Семена Горбаня", який "демонструє свою непохитність у дотриманні закону… але це позірна непохитність", "не має ні поваги до неї (Марусі Чурай) як людини рідкісного дару, ні звичайної людської співчутливості" [2, 276].

Відзначивши, що багатьох письменників, "починаючи від Миколи Гоголя ("Вій") і закінчуючи В.Шевчуком ("Три листки за вікном"), цікавив тип мандрівного дяка, Г.Клочек наголосив: "Увівши в роман цей образ, Ліна Костенко отримала змогу показати тогочасну Україну очима людини освіченої, думаючої, схильної до осмислення як тогочасних реалій, так і нашої історії на вищому, сказати б, духовному рівні. Письменниця зовсім недаремно звела на одній дорозі мандрівного дяка і Марусю Чурай. Це була зустріч двох творчих, духовно багатих людей, між якими виникла взаємна приязнь. Їхні думки з приводу побаченого немовби взаємодоповнюються" [2, 277].

Авторка роману відмовилася від традиційного рясного цитування пісень Марусі Чурай, принагідних роздумів про те, як вона складала свої тексти, тобто від способу оповіді, підпорядкованого "зовнішньому" ефекту.

Посилаючись на досягнення наукового напряму "психологія художньої творчості", що "зосереджений на осмисленні як специфіки художнього (мистецького) обдарування, так і закономірностей процесів художньої творчості, Г.Клочек висловив беззаперечний аналітичний висновок: "Справа в тому, що образ талановитого митця може бути створений тільки письменником, що володіє адекватним талантом" [2, 284].

На цю основу спираються мої переконання, що Л.Костенко, відчувши духовну спорідненість із обдарованою геніальним мистецьким талантом Марусею Чурай, масштабно осягнула, відкрила його. І потрібно говорити про "зони" поетичної присутності героя і автора.

Прагнення бачити гармонійність, відповідність світовідчуття героїні і авторки, зіставлення, звичайно, вельми умовні, бо обидві самі вистраждали свої болючі й драматичні поетичні світи.

Концепція світу та особистості в романі Л.Горлача "Чисте Поле" розгортається на філософії епітафії на могилі Г.Сковороди "Світ ловив мене, та не спіймав", суть якої "накладається на роздум-сповідь головного героя Івана Сірка, все життя якого було пов'язане з постійними випробуваннями, аби не зректися самого себе, не потрапити в його сіті. Суть цієї формули "вольності" він намагається осмислити і співвіднести зі своєю долею, з долею рідного краю, України.

Береги "життя-смерть" у вимірах головного героя визначаються у взаєминах зі світом, у численних виявах всеоб'ємності буття: щастя, долі, слави, спокою, вміння жити у гармонії із самим собою і власним сумлінням, коли влада, воля, свобода його народу є не лише ціллю, а й природною умовою його існування. І весь подальший процес осмислення головним героєм світу і себе в ньому зумовлено запитаннями: "Чи бачив світ я? Чи його спіймав?" і відповіддю-резюме, поданою на самому початку роману: "Ні, він мене ловив, як рибу в сіть, ганяв мене, як вовка-сіроманця" [6, 7].

Світ Сірка потьмарений багатьма негараздами суспільного та особистого життя: тут і поламані царем пункти Переяславської угоди, і свавілля воєвод, і помста за приязні стосунки зі Степаном Разіним, і несподіване ув'язнення та заслання до Тобольська, куди його "упекли, щоб не мішав їм, щоб Січ чогось та не могла утнуть" [6, 163], нежданe заступництво "польського круля", підтримка побратимами Запорозької Січі, що змушені були "бити чолом" цареві. Це і викликало у козацького отамана гіркі думки з приводу невлаштованості, непевності, ілюзорності того світу, який заполонив його всього і був донедавна сенсом буття: по-лицарському служити Україні, народу, козацтву.

Власне внутрішній світ Івана Сірка замкнений на осмисленні долі народу, України. Мотив "козацька душа до світу відкрита" деталізується і картинами зіткнення з ворогами, і зображенням взаємин побратимства з друзями, і провідною рисою національного менталітету, що увібрав у себе романтику та героїку запорозької вольності.

У батальній картині, коли "схрестились шаблі у кривавім багрищі. / Тріщали пістолі, плювались вогнем", "усміх застиг на Сірковім обличчі, / мов правив не боєм, а мирним конем" [6, 49]. Авторський голос зливається із закликом і похвалою отамана, який сам виявляв безстрашну хоробрість: " – Отак їх, отак – пробивався крізь лави / вертлявих ординців і сік, мов траву. / – Отак їх, синочки!" [6, 49]. Пафосно, однак щиро звучить його повчання: "Живіть не для слави. / І я не для неї на світі живу…" [6, 49].

У козацьких походах Сірко служить правді і "чистій совісті" – жити не для власної слави, а для честі і слави України. Поставивши героя в умови постійних випробувань "сітями світу", автор послідовно проводить головну лінію поведінки героя – вірність присязі, даній на козацькій раді у день його обрання кошовим: "Не осквернити наше чисте поле і неприступний наш Великий Луг" [6, 29].

Історична постать Богдана Хмельницького в романі Л.Костенко "Берестечко" змодельована багатоаспектно: державний діяч, політик, гетьман у найскладніших ситуаціях; а ще – син, чоловік, батько, на схилі літ знову закохана людина.

Поразка очолюваного ним війська гне, але не зломлює його, утворює психічний тягар давніх спогадів, змушує перебирати життєві ситуації: "Відбілює душа свою велику правду / у лузі споминів, над річкою Буття" [7, 71].

Спалахи спогадів – триваліші й коротші – навіюють все нові періоди внутрішнього мовлення персонажа, і він постає перед читачами "то малий, то великий". І говорить то від імені народу, то від себе. Його психологічний стан скрутний: "Якийсь я весь потовчений тепер, / що вже аж душу холодом проймає" [7, 131].

Негативна енергетика володіє Хмельницьким майже у половині тексту роману, до настання перелому: "Отямився. Не п'ю. Опохмелився. Досить" [7, 68.]. Самоаналіз підвів до висновку "Програли ми. Ніхто нам не сприяв", який зміцнено зіставленням "Але не краще в інших теж країнах" і узагальненням "Усі держави б'ються між собою. / Ми ж за державу билися свою" [7, 68].

І починає діяти своєрідний художній каталізатор духовно-психологічного відродження Б. Хмельницького. Він допомагає з'ясуванню взаємин між ним і Україною, ним і козацтвом, ним і наступними поколіннями: "Я Україну визволяв із пут. / Я мав з людьми велике суголосся. / Зробив я діла, може, і не гурт. / А щось та щось мені таки вдалося" [7, 78].

Гетьман як творець української держави середини XVII ст. висловлює розуміння свого обов'язку, свого суспільного призначення: "Не маю права вмерти. У тому ж і біда вся – / при владі чоловік належить не собі". Натхнення йому додає своєчасна і слушна порада Ганни: "Збери себе докупи, / тоді і військо, гетьмане, збереш" [7, 149].

Мобілізуючи себе для України, Хмельницький повертається до активної позиції: "Гей, писарю, неси мою печатку! / Життя пропало. Почнемо спочатку" [7, 150].

Оптимістичну настроєвість уселила в нього поява уцілілого війська: "Стою на вежі і дивлюсь на шлях / А що це там за гомін у полях?.. / Прийшло їх двісті. Вдарили чолом" [7, 152]. Прибуття нових загонів надихнуло гетьмана на команду: "Ударте в бубон і скликайте раду!" [7, 153]. Фініш психологічного самоаналізу окреслено так: "Душа пройшла над прірвою зневір" [7, 155].

Якщо Гелена уособлює несамовиту пристрасть, жагу, сексуальний потяг, то Ганна Золотаренко – вірність гетьману: "Та це ж для мене щастя пожадане / у чорний день твій бути при тобі" [7, 142], надію, спокійне майбутнє, впевненість, вона є символом жіноцтва і материнства: "Козацька жінка з гордими очима – / вона, мов крила в мене за плечима! / Вона для мене усі дні – як моє серце у мені!" [7, 156].

Моделювання жіночих образів позначено авторською індивідуалізацією, однак наближено до історичної реальності: Гелена мала польський гонор і пиху, схильність до польських звичаїв і бажання розваг, через що український народ її не любив; Ганна – представниця давнього козацького роду Золотаренків, чоловік якої загинув на війні, - втілює національну гідність і гордість.

Символом зради в романі "Берестечко", як і в "Марусі Чурай", виступає князь Ярема Вишневецький. Його пращур Дмитро Байда-Вишневецький, який вважається засновником першої Запорозької Січі, був дуже легендарною особою, героєм історичних пісень і дум. А магнат Ярема як впливова людина міг ставити умови навіть королю, але воював проти власного народу, через те він для Хмельницького найгірший: "Король, султан, визискувач, торгаш, / гнобитель, кат, загарбник войовничий – / то все чужі. А Вишневецький – наш. / І ось тому для мене він найгидчий" [7, 94].

В аналізі своєрідності стильових домінант виявлено поєднання різних пластів оповіді, послаблення функції документа, дидактизму, тенденційності, схематизму сюжетних рішень.

Епічний сюжет історичного роману у віршах із переважанням зовнішніх подій, формувань характерів персонажів через синкретизм низки елементів переходить у сюжет внутрішній, коли їхні "самопрояви" базуються на змінах у психіці дійових осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брюховецький В.С. Ліна Костенко: Нарис творчості / В.С.Брюховецький. – К.: Дніпро, 1990. – 262 с.
2. Клочек Г. Ліна Костенко / Григорій Клочек. – Кіровоград: Степова Еллада, 1999. – 320 с.
3. Сосюра В. Тарас Трясило // Сосюра В. Твори: У 10-ти т. – Т. 6. / Володимир Сосюра. – К.: Дніпро, 1971. – С. 142-197.
4. Багряний І. Скелька. Роман (у віршах) / Іван Багряний [Передмова Д.Чуба]. – Мельбурн: Ластівка, 1984. – 149 с.
5. Костенко Л.В. Маруся Чурай. Історичний роман у віршах. / Л.В.Костенко. – К.: Дніпро, 1982. – 136 с.
6. Горлач Л.Н. Чисте Поле: Історичний роман у віршах. / Л.Н.Горлач. – К.: Радянський письменник, 1990. – 236 с.
7. Костенко Л.В. Берестечко. Історичний роман / Л.В.Костенко. – К.: Український письменник, 1999. – 157 с.

УДК 821.161.2-311.6: 94

ІСТОРИЧНА МІСІЯ СУЧАСНОГО ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ (РОЗДУМИ НАД ПРОБЛЕМОЮ)

Іванченко Р.П., к. і. н., професор

Київський міжнародний університет

У статті проаналізовані соціокультурні й політичні умови формування української історичної прози. Автор визначає основні функції і завдання історичного роману на сучасному етапі та перспективи його розвитку в майбутньому.

Ключові слова: духовний геноцид,інформаційні технології, історична проза, історичний роман, пропаганда.

Иванченко Р.П. ИСТОРИЧЕСКАЯ МИССИЯ СОВРЕМЕННОГО ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА (РАЗМЫШЛЕНИЯ НАД ПРОБЛЕМОЙ) / Киевский международный университет, Украина.

В статье проанализированы социокультурные и политические условия формирования украинской исторической прозы. Автор определяет основные функции и задания исторического романа на современном этапе и перспективы его развития в будущем.

Ключевые слова: духовный геноцид, информационные технологии, историческая проза, исторический роман, пропаганда.

Ivanchenko R.P. HISTORY MISSION FOR THE MODERN HISTORY NOVEL (COGITATIONS ON PROBLEM) / Kyiv International University, Ukraine.

Sociocultural and political conditions of the shaping ukrainian history prose are analysed in the article. The author defines the main functions and tasks of the history novel on modern stage and prospects of its development in the future.

Key words: spiritual genocide, information technologies, history prose, history novel, propaganda.